

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh605>

XIX. YÜZYIL SONLARINDAN İTİBAREN HALEP VİLAYETİNDE ÇEKİRGE İSTİLALARINA DAİR NOTLAR

Mehmet Ali YILDIRIM*

Özet

Osmanlı ülkesinde çekirge istilaları, özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı Anadolu ve Güney Anadolu ile Arap vilayetlerini etkisi altına alarak bir afet haline gelmiş, gerek devlet gerekse ahali açısından maddi ve manevi büyük sıkıntılara yol açmıştır. Binlerce dönüm ekili-dikili alanı birkaç günde talan eden çekirge sürüleri, uğradıkları yerlerdeki ziraat ehlini canından bezdirmiş, insanları açlık ile karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan merkezi yönetim ve yerel idareler ile ahali bu felaketin önünü almak adına büyük fedakârlıklarda bulunmuş, çekirge ile mücadeleye yıllarca süren yoğun bir mesai harcanmıştır. Bu bağlamda Halep vilayeti, mücadele kapsamında sarf edilen emekleri ve güçlükleri anlamak adına en güzel örneklerden biridir. Zira söz konusu vilayete bağlı kazalar ile Urfa sancağı 1888 yılını takiben hemen her sene farklı yoğunlukta çekirge istilasına ve bundan kaynaklanan zararlara maruz kalmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda XIX. yüzyılın sonlarından itibaren coğrafi ve demografik yapı açısından zor bir coğrafyaya sahip olan Halep özelinde çekirgelere karşı verilen mücadeleyi ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Halep, Çekirge istilaları, Osmanlı Devleti.*

Some Notes on Grasshopper Infestation in Aleppo Province Since Late 19th Century

Abstract

Since the last quarter of 19th century, grasshopper infestation in Ottoman States, affecting mainly the West and South Anatolia and Arab provinces, became a catastrophe; and led to great material and moral damage both for the state and the population. The grasshopper swarms plundered thousands of acres of plantation within a few days; made farmers suffer; and exposed people to hunger. On the other hand,

---

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kilis

central government, local authorities and the public made great sacrifices and spent years to curb this disaster. In this context, Aleppo province is the best example to understand the challenges and efforts exerted as part of the combat. Likewise, the districts of the province and the city of Urfa were exposed to grasshopper infestation and its damage almost every year after 1888 in different densities. Thus, the study aims to reveal the combat against grasshoppers since late 19th century in Aleppo Province, which had a hostile geography in terms of its geographic and demographic structure.

Keywords: *Aleppo province, Grasshopper Infestation, Ottoman Empire.*

Giriş

Anadolu'nun güneyinde yer alan Halep, Osmanlı Devleti idaresinde büyük ve teşkilatlandırılması XVI. yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen önemli bir eyalet merkezi konumundaydı¹. Batıdan Akdeniz ve Adana vilayeti, doğudan Zor sancağı ile Diyarbakır ve Elazığ vilayetleri, güneyden Suriye vilayeti, kuzeyden Ankara ve Sivas vilayetleri ile sınırlıydı. Vilayetin batısından doğusuna kadar olan uzunluğu 425 genişliği ise 420 kilometre kadardı. Doğusunda bulunan geniş düzlüklerin büyük kısmı ise çöldü². Ele alınan dönemde Urfa, Maraş ve Nefs-i Halep olmak üzere üç sancaktan müteşekkil idi. Bâb, Kilis, Ayntab, İdlib, Cebel-i Seman, İskenderun, Antakya, Rakka, Maarra, Münbiç, Cısr-i Şuğur ve Harim merkez vilayete bağlı kazalardı. Birecik, Harran, Rumkale ve Suruç kazaları Urfa sancağına bağlıydı. Elbistan, Göksun, Pazarcık ve Zeytun ise Maraş sancağının idaresindeydi. XIX. yüzyıl sonlarında Halep, bağlı kazalarla birlikte 529.407, Urfa sancağı 127.222, Maraş sancağı 144.773 nüfusa sahipti. Eyaletin toplam nüfusu ise 801.402 idi³. 1899 yılındaki verilere göre 921.3345 kişi olan vilayet nüfusu⁴, Halep Vilayet salnamelerine göre 1908 yılında 900.000 civarındaydı. 1897-1898 yıllarında merkez kazalarla birlikte toplam yirmi üç kaza, 64 nahiye ve 4.541 köy vilayet sınırları

¹ Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ, 2006, s.40.

² "Halep", *Malumat*, Aded 23, 16 Teşrin-i sani 1311, s.508-510; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, (Editörler: Cengiz Eroğlu, Mehmet Babuçoğlu, Mehmet Köçer), Ankara, 2012, s.98.

³ Veriler 1895/96 tarihine aittir. Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Elazığ, 2004, s.24-25.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2010, s.430.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

içerisindeydi⁵. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Halep, İstanbul ve Kahire'den sonra Osmanlı'nın üçüncü büyük kenti konumundaydı⁶.

1897 senesinde vilayet genelinde 1.100.000 dönüm araziye buğday, 400.000 dönüme arpa, 15.000 dönüme mısır ekilmişti. Halep, Kilis, Ayntab ve Idlib kazaları ise önemli miktarda nohut, mercimek ve diğer baklagillerin tarımı yapılan yerlerdi. Bunların dışında vilayette hemen her türlü meyve ve sebzenin ziraatı yapılmaktaydı. Buğday üretimi tüm ülkede üretilenin yüzde 9.5'ine denk gelmekteydi⁷. Dolayısıyla Halep Osmanlı ziraatında önemli bir yere sahipti. Ancak bu denli geniş tarım arazilerine sahip olan vilayette birçok nedenden dolayı, ürünü hasarsız kaldırmak mümkün olmamaktaydı. XIX. yüzyıl sonlarında vuku bulan çekirge istilaları ise tarımı olumsuz etkileyen bu nedenlerin üst sıralarında yer almaktaydı. Çekirgeler Halep'e bağlı birçok kazayla birlikte Urfa sancağının tamamını etkisi altına alarak mahsulatın mahvına, büyük çoğunluğunun geçimi ziraata dayalı olan bölge ahalisinin de sıkıntıya düşmesine neden olmaktaydı. Önü alınmadığı takdirde uğradığı yerleri çorak topraklara çeviren çekirgeler, sosyal ve iktisadi problemleri beraberinde getirmekteydiler.

Vilayet, coğrafi konumu ve genişliği itibariyle hem çöl çekirgelerinin (*Schistocerca gregaria*) hem de Fas çekirgelerinin (*Dociostaurus maroccanus*) istilalarına maruz kalmaktaydı⁸. 1888'den Osmanlı'nın son yıllarına kadar hemen her sene çekirge istilaları ve bunlarla mücadele vilayetin tabiatıyla da devletin gündeminden düşmedi. Çekirge ile mücadele için seneden seneye değişiklik göstermekle beraber yılda 100.000 ile 1.500.000 kuruşluk bir ödenek ayrıldı. Yoğun istilaların olduğu dönemlerde ahali açlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldığından istila bölgelerinden dışarıya hububat satışının yasaklandığı bile oldu. Dönemin ulaşım, haberleşme ve sair alt yapısı yetersiz olduğundan bu afetle baş etmede büyük zorluklarla karşılaşıldı. Ahalinin çekirge ile mücadeleye katılımı çoğu zaman asker gücüyle sağlanabildi. İnsan gücüne dayalı ilkel metotlarla bazı kazalarda başarı elde edilebildiyse de etkisiz kalınan

⁵ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s.165; Ramazan Erhan Güllü, "1895-1896 Ermeni İsyânlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri Halep Örneği", *OTAM*, S.32, 2012, s.4. (1-32). Nüfus ile ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Adem Tutar, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağı'nda Dinî Yapı*, Elazığ, 20003, s.89-139.

⁶ Mahmûd Harîtanî, "Halep (Son Dönem)", *DİA*, C.15, İstanbul, 1997, s.247.

⁷ Bayraktar, *a.g.e.*, s.60-61.

⁸ Söz konusu çekirgelerin biyolojik yapıları ve yayılma bölgeleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Süleyman Balâmîr, *Zararlı Çekirgeler ve Mücadele Metotları*, Ankara, 1956, s.5-14, 32-41.

mahallerden etrafa yayılan çekirgeler bütün emeklerin heba olmasına neden olmaktadır. Bilinçli mücadeleye ise 1915 yılından itibaren geçilmekle beraber bu sefer de savaş şartları mücadeleyi zorlaştırdı. Yine de 1917 yılında gerçekleştirilen çalışmalar ve uygulanan yeni yöntemler, tarım alanlarının büyük bir kısmının kurtarılmasını sağladı.

1. 1888-1912 Yılları Arasında İstila ve Mücadelenin Tarihsel Seyri

1888 yılından itibaren Halep vilayeti ve Urfa sancağı yoğun çekirge istilalarına maruz kalmıştı⁹. Bu sene Ayntab, Kilis, Bâb, Münbiç ve Rakka kazalarıyla Urfa sancağında istilalar daha yoğun oldu. Mücadeleyi yürütmek için merkez vilayette bir komisyon kurularak memurların gözetiminde mükellef ahalinin her birine beşer kıyye¹⁰ yumurta toplattırılmaya başlandı. Yumurtaların kıyyesi yirmi para ücret mukabilinde alınmakta ve bunun karşılığı menafi sandıkları hissesinden karşılanmaktaydı¹¹. Bu doğrultuda söz konusu sandıktan önemli bir meblağ kullanılmakla beraber çekirgelerin yumurtadan çıkmadan tamamen imhasını arzu eden valilik; kazalardan getirilecek çekirge yumurtalarının, teşvike medar olacağını da düşünerek munasip bir fiyatla satın alınması için 100.000 kuruş daha kullanılmak adına merkezden onay istedi¹². Aslında çekirgeleri ücret karşılığında itlaf etme tedbirinin bir yıl süreyle uygulanması uygun görülmüş ve bu istila bölgelerine bildirilmişti¹³. Halep

⁹ XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urfa sancağı başta olmak üzere Halep vilayetinde çekirge istilalarına tesadüf olunmuşsa da tespit edebildiğimiz en yoğun istilalar 1887-1888 yılı itibarıyla meydana geldiğinden bu tarihin başlangıç noktası olarak alınması uygun görülmüştür. Öte yandan 1886 yılında Musul ve Bağdat üzerinden gelerek Urfa sancağını etkisi altına bir istila da söz konusudur. Bkz. Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı*, (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Elazığ, 2007, s.194. Tarihsel seyri 1912 yılına kadar sınırlandırmamızın sebebi ise söz konusu tarihte ilan edilen Çekirge Kanun-ı Muvakkatı'nın mücadeleye yeni bir boyut kazandırmasıdır.

¹⁰ 1 Kıyye yaklaşık 1.283 gramdır.

¹¹ Yumurtaların kıyyesinin yirmi parayla toplattırılması ve masrafların yarısının belediyelerden yarısının ise mal sandıklarından karşılanması kararı 1885 yılı itibarıyla uygulamaya konulmuştu. Daha sonra giderlerin ziraat bankası şubelerince düzenlemesine karar verildi. Ancak bu iş suiistimale neden olduğundan şubelerden aşırı miktarda para talep edilmiş ve 1891 yılında memurlar hariç ücretle mücadele işinden vazgeçilmişti. *Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası*, Aded 32, (15 R 1310/6 Kasım 1892), s.361-362.

¹² BOA., MV. 31/32 (6 Nisan 1304/18 Nisan 1888); BOA., DH.MKT. 1504/99 (16 Nisan 1304/28 Nisan 1888); BOA., İ.DH.1078/84542-1 (3 N 1305/11 Mayıs 1888). Bu meblağ mükellef nüfus içerisinde bulunan ve düşkünlükleri nedeniyle mücadeleden istisna tutulanların hissesine karşılık olarak talep edilmektedir. BOA., DH.MKT. 1491/38 (20 C 1305/4 Mart 1888); BOA., DH.MKT. 1498/83 (14 Mart 1304/26 Mart 1888).

¹³ BOA., DH. MKT. 1486/44 (4 C 1305/17 Şubat 1888).

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

vilayetinde bu tarihte gerçekleşen istilalara engel olunamadığı için uygulamanın her sene merkezin izni alınmak suretiyle devam etmesine dair karar alındı¹⁴.

Mücadele neticesinde mahsulâtın önemli bir kısmı kurtarıldı. Sürülmeye müsait araziler mülkiye memurları ile askerlerin nezaretinde sürüldü. Müsait olmayan yerlerde ise kazma ve çapa kullanılmak suretiyle çekirge yumurtalarının itlafı gerçekleştirildi. Çekirge yumurtası toplama işinde yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesi teşvik açısından önemli bir husus olduğundan bu bağlamda 1888 senesinde çöl tarafından gelen çekirgelerin imhası yolunda gayret gösterenler çeşitli nişanlarla taltif edildi¹⁵. Çalışmalar için talep edilmiş olan 100.000 kuruşun 47.347 buçuk kuruşu kullanıldı. Valilik 1889 yılı mücadelesinde askerin yardımda bulunması için redif ve nizamiye kumandanlarına emir verilmesini ve bunun maddi giderlerini karşılamak üzere bir önceki yıl kullanılmayan 52.652 buçuk kuruşun sarfi noktasında yeniden izin verilmesini talep ederek merkezden gerekli onayı aldı¹⁶. 1890 yılında Çiftlik-i Hümayûn civarında bulunan miri araziler de çekirge istilasına maruz kaldı. Sürülebilen yerler ahaliye sürdürüldüyse de taşlık alanlardaki çekirge yumurtaları çiftlik arazilerini tehdit etmeye devam etti¹⁷.

Bu dönemde Halep vilayetinde çekirge istilalarının önü alınmadı. Ücretle yumurta toplama uygulamasına devam edildiği halde bir netice elde edilemedi. Dört yıl boyunca istilalar vilayetin birçok kazasını kasıp kavurdu ve yayılmaya devam etti. 1891 yılına gelindiğinde kıyyesi on paradan yumurta toplattırılmak üzere bir önceki sene sarf edilmeyen 100.000 kuruşun yanı sıra aşar bedeline zam yapılmak suretiyle ve bir seneye mahsus olmak koşuluyla vilayet tarafından 20.000 lira daha talep edildi. Konuyu görüşen Meclis-i Mahsusa ise para ile yumurta toplanması halkın fikrine bir kere yerleştiği takdirde ileride kimsenin ücretsiz çalışmayacağını öne sürdü. Ayrıca

¹⁴ BOA., İ.MMS.98/4130-4 (25 Kânun-ı sani 1303/6 Şubat 1888); BOA., İ.MMS.98/4130-5 (30 Mart 1304/11 Nisan 1888); BOA., İ.MMS.98/4130-1 (7 Ş 1305/19 Nisan 1888); BOA., İ.MMS.98/4130-6 (6 Nisan 1304/18 Nisan 1888). Her sene merkezden izin alınmasının gerekçesi ücret uygulamasının önünü açık bırakmamak düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. BOA., DH.MKT. 1474/38 (18 R 1305/3 Ocak 1888).

¹⁵ BOA., İ.DH.1101/86267-2 (10 M 1306/16 Eylül 1888). Halep valiliği tarafından taltif için bir adet ikinci, dört adet üçüncü ve bir adet dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî ile on sekiz adet üçüncü, yirmi bir adet dördüncü ve sekiz adet beşinci rütbeden Nişan-ı Zışan-ı Mecidî nişanı verilmesi talep edilmişti. BOA., İ.DH.1101/86267-1 (10 M 1306/16 Eylül 1888). Bu uygulama ilerleyen yıllarda da devam etti. Bkz. BOA., DH.MKT.2036/32 (12 Kânun-ı evvel 1308/24 Aralık 1892).

¹⁶ BOA., DH.MKT. 1589/91 (19 Kânun-ı sani 1304/31 Ocak 1889); BOA., DH.MKT. 1618/84 (22 Ş 1306/23 Nisan 1889); BOA., DH.MKT. 1625/85 (4 1306/3 Haziran 1889).

¹⁷ BOA., DH.MKT. 1719/101 (27 Mart 1306/8 Nisan 1890).

gayrimeskûn yerlerdeki yumurta itlafı ameliyesi için gerekli işgücünü sevk etmek zor olacağından bu iş için sarf edilen masrafların beyhude olacağı düşüncesi ile uygulamada değişiklik yapılması kanaatine vardı. Meclis sonuç olarak istilaya maruz kalmış sancak, kaza ve nahiye sakinlerinin kişi başına on kıyye yumurta toplamakla mükellef tutulması ve bu miktar yetmediği takdirde onar kıyye daha getirmeye mecbur bırakılması noktasında karar aldı. İstilalardan en çok zararı yine ahali göreceğinden bu zorunluluğun kendileri için faydalı olacağını düşünen meclis, geçen seneden kalan 100.000 kuruşun ise istihdamı lazım gelen memurlar için kullanılmasını uygun gördü¹⁸.

Meclis-i Mahsus'a'nın özellikle gayr-i meskûn mahaller için dile getirdiği olumsuzluk dönemin ulaşım ve mücadele koşulları göz önüne alındığında son derece yerinde bir düşünce olmakla beraber aslında ahalinin ücretsiz çalıştırılmasında Aydın vilayeti emsal olarak telakki edilmişti. Oysa Halep'in Aydın ile kıyaslanması coğrafi ve demografik özelliği itibariyle mümkün değildi. Zira çekirgelerin yumurta bıraktığı mahaller arasında çöllerle çevrili ve meskûn olmayan yerler de bulunmaktaydı. Vilayetin çöl tarafında bulunan Rakka, Münbiç, Bâb ve Maarra kazalarının doğu kısmındaki Halep ile Bağdat arasında bulunan vadiler çekirgelerin en yoğun yumurta bıraktıkları mıntikalardı. Bu nedenle valilik ısrarla askeriyeden yardım istemekte ve mücadele için bütçe talep etmekteydi. Ancak merkez yumurtaların bahsi geçen coğrafyanın neresinde olduğu bilinmediğinden gönderilecek işçi ve memurların sadece tesadüf ettikleri yumurtaları toplayacaklarını öngörmekteydi¹⁹. Dolayısıyla 1891 yılı için suiistimale de meydan vermemek adına çekirgelerin yumurta bıraktıkları Ayntab, Kilis, Bâb, Seman, Münbiç, Rakka ve sair kazalardaki köy ve çiftlik ahali zorunlu olarak ve her kazanın eşraf ve ileri gelenleri *memur-ı mahsus* tayin edilerek kendi kendilerini çekirge belasından kurtarmaya mükellef tutuldular. Böylece buralarda mali bir külfetin önüne geçildi. Yumurta bırakıldığı tespit edilen meskûn olmayan mahallerde yukarıda bahsi geçen ve geçen seneden kalan 100.000 kuruştan gerektiği kadarının kullanılması cihetine gidildi. Kanatlı hale gelen çekirge ile mücadele için ise kaza ahali yerel mülkiye memurları ve askerlerin bir araya gelerek işbirliği yapmaları, alet-edevat için gerekli olan meblağın da mücadeleye katılmayan arazi sahiplerinden temin edilmesi istendi. Ayrıca yumurta bırakılmış araziyi

¹⁸ BOA., İ.MMS. 126/5406-1 (5 R 1309/8 Kasım 1891).

¹⁹ BOA., DH.MKT. 1789/2 (21 Teşrin-i sani 306/3 Aralık 1890); BOA., DH.MKT. 1797/37 (18 Kânun-ı evvel 1306/30 Aralık 1890).

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

gösteren kimselere ödül olarak bir miktar para verilmesi kararına varılarak vilayete tebliğ edildi²⁰.

1891 yılında mükellefiyet uygulaması çekirge istilası tehlikesi altındaki bütün vilayetlere teşmil edildi. Ayrıca mücadelenin dokuz maddelik talimat çerçevesinde gerçekleştirilmesi istendi²¹. Bu senenin sonunda Halep vilayeti

²⁰ BOA., *İ.MMS. 126/5406-2* (20 S 1309/15 Eylül 1891); BOA., *DH.MKT. 1891/22* (15 R 1309/18 Kasım 1891); *Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası*, Aded 8, (15 R 1309/18 Kasım 1891), s.341-342.

²¹ İlgili talimata göre bir yerde çekirge görüldüğü anda civardaki köy ihtiyar meclisleri ve muhtarları durumu derhal tabi oldukları müdür veya kaymakamlara, bu mülki amirler etraftaki mevkidaşlarına ve bunlar da liva ya da vilayete ihbar etmek, yerel amirler ise Dâhiliye ile Ziraat ve Ticaret Nezâretlerine bilgi vermek mecburiyetindeydiler (madde 1). Çekirgeler son baharda yumurta bıraktıktan bir iki gün sonra ya aynı yerde veya yumurta bıraktıkları arazinin yakınında telef olacağından bu mevsimde hangi kaza ya da köyde çekirgeye tesadüf olunur ise ihtiyar meclisi ve muhtarlar yumurta bırakılmış bölgeyi araştırıp bulmaya ve buraları yerel idareye göstermeye mecburdular. Ayrıca idareciler de gerekli tahkikat yapmak zorundaydılar (madde 2). Muhtar, ihtiyar heyeti veya başka şahıslar tarafından çekirge zuhuru haber verildikten sonra yerel idarelerin tayin ettikleri görevliler hemen ilgili bölgeye giderek tarifname doğrultusunda itlaf işlemini gerçekleştirmekle mükellefliler (madde 3).

Yerel hükümetlerin belirleyeceği kaidelere göre çekirge veya yumurtalarının bulunduğu bölge ile yakınındaki kazaların eli ayağı tutan bütün sakinleri mücadeleye iştirak etmek zorundaydılar. Buna muhalif hareket edenler ise hükümete itaat etmeyenler hakkında cari olan nizamname hükümlerine göre muamele görecekerlerdi (madde 4). Müdür ve kaymakamlar çekirge tehlikesini bağlı buldukları yerel mülki amirlerine bildirmekle beraber icap eden tedbiri almak adına istila bölgesinin ileri gelenlerinden beş veya altı kişiden oluşan bir komisyon teşkil ederek maiyetine de kolluk kuvveti alarak ahalinin belirlenen günde mücadele bölgesine sevkini sağlayacaklar ve derhal itlaf işine başlayacaklardı. Mücadele son bulmadan dönmeyecekleri gibi istilanın yoğunluğuna göre ilgili mutasarrıf hatta gerektiği takdirde vali de çalışmalara nezaret edecekti (madde 5). Komisyonlar bağlı buldukları kaymakamın başkanlığı altında çalışacakları gibi yazışmalar için kaza kâtiplerinden biri de komisyonlarda görev alacaktı. Yumurtaları itlaf etmek, icap eden köy ahalisini toplamak, her bir şahsın ne kadar yumurta toplayacağını belirlemek, bu konuda suiistimallere engel olmak, kazada bulunan redif zabitanından, bulunmadığı takdirde ahalinin uygun olanlarından gerektiği kadar memur tayin etmek, toplanan yumurtaların zabitan marifetiyle açılacak çukurlara doldurularak imhasını sağlamak, hâsılı itlaf için gerekli her türlü tedbiri almak komisyonların görevleri arasındaydı. Ayrıca icap ettiği takdirde vali veya mutasarrıflarla müzakere ederek masrafları tanzim etmek ve giderleri gösterir evrak düzenleterek çalışmalar sırasında hazır bulunan vali ya da mutasarrıflara takdim etmek yine komisyonlarca ifa edilecek vazifelerdi (madde 6).

Toplanan yumurtalar köylerden uzak yerlerde açılacak derin çukurlara doldurularak üzeri toprakla kapatılacaktı (madde 7). Bu talimat ve tarifnameye göre çekirge yumurtalarının imhası için köylere giden memurlar ile komisyon üyelerine verilmesi gereken yevmiye ve harcırah, satın alınacak kireç ve bez bedeli ve mücadele için lazım olan diğer masraflar ilgili idare meclislerinden verilecek mazbatalara göre ziraat bankası şube ve sandıkları temettuatının üçte birinden mahsup edilmek üzere temin edilecekti. Bankanın idare meclisi tarafından her sene tayin olunacak meblağdan idare merkezince verilecek izin dairesinde doğrudan doğruya ziraat bankası şube ve sandıkları tarafından da verilecekti (madde 8). Talimat hükümlerinin icrası Dâhiliye

dâhilinde bulunan ve yine meskûn olmayan arazilerde büyük miktarda çekirge yumurtası tespit edildi. Valilik mükellef ahaliye kırkar kıyye yumurta toplatılması halinde bile bunun üstesinden gelinemeyeceğini özellikle Çiflikat-ı Hümayûn'un tehlike altında bulunduğunu merkeze bildirdi ki bu sırada 2.000.537 kıyye yumurta ahaliye toplattırılmış ve çukurlara doldurulup üzerine kireç dökülerek itlaf edilmişti²². 1892 yılı Nisan ayında ise toplanan yumurtanın miktarı beş milyon kıyyeyi aşmıştı. Ancak Halep Valiliği buna rağmen çekirgenin tamamen itlaf edilemediğini, mükellef ahalinin yetersiz kaldığını ve uzak yerlerden işçi tedarikine gidildiğini, kazma, kürek, bez ve diğer itlaf malzemelerinin alımında kullanmak için bile elde para kalmadığını beyan ederek hiç olmazsa yiyecek temini için bir ödenek verilmesini istemiş²³ ayrıca iki bölük süvari askerinin de mücadeleye iştiraki adına izin talebinde bulunmuştu²⁴. Bunun üzerine 200.000 kuruşluk bir meblağın kullanılmasına onay verilmişse de Mayıs ayında vilayete, çekirgelerin kanatlanmış olduğu için yapılabilecek bir şey olmadığı gerekçesiyle gerek paranın sarfına gerekse askerinin sevkine gerek kalmadığı bildirildi²⁵.

Çekirge ile mücadelenin birinci şartı yumurta bırakılmış araziye doğru tespit etmek ve çekirgeyi yumurtadayken ya da en azından birkaç günlükken imha etmektir. Bunun için ise yaz sonundan ilkbahara kadar yaklaşık altı aylık bir süre bulunmaktaydı²⁶. Ancak gerek XIX. yüzyıl sonlarında gerekse XX. yüzyılın ilk yıllarında etkin bir mücadeleyi topyekûn yürütecek tecrübeye sahip olunmadığı gibi modern itlaf metotları da henüz uygulanabilecek seviyede

---

Nezâreti ile Ziraat ve Ticaret Nezâreti'ne aitti (madde 9). *Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası*, Aded 39, (1 Ş 1310/18 Şubat 1893), s.487-490.

²² *BOA., DH.MKT. 1915/19* (5 CA 1309/7 Aralık 1891); *BOA., DH.MKT. 1910/32* (11 C 1309/12 Ocak 1892).

²³ *BOA., DH.MKT. 1938/36* (18 Mart 1308/30 Mart 1892).

²⁴ Mükellef işçilerin sevki, yumurtaların toplanıp toplanmadığının ve ihmallerin teftişi için askerinin yardımına ihtiyaç duyulduğundan mücadele döneminde bölgedeki redif taburlarından genellikle bir veya iki zabıt görevlendirilmekteydi. *BOA., Y.MTV. 70/123* (26 Teşrin-i evvel 1308/7 Kasım 1892).

²⁵ *BOA., DH.MKT. 1943/45* (19 Nisan 1308/1 Mayıs 1892); *BOA., DH. MKT. 1949/40* (2 Mayıs 1308/15 Mayıs 1892).

²⁶ Bu süre göstermektedir ki Halep vilayetini istila eden çekirgenin cinsi Fas çekirgesidir. Zira Batı Anadolu'yu da etkisi altına alan bu çekirge türü yumurtasını yaz sonunda bırakır ve iklime göre yedi ile dokuz ay arasında yumurtalar toprağın altında kalır. İlkbaharda ise inficar gerçekleştirebilir ki toplanamayan yumurtalardan çıkan çekirgeler istilaya başlar. Kanatlı hale gelmeden itlafları için hızlı hareket etmek ve yoğun çaba sarf etmek iktiza eder. Öte yandan uçkun halde çöl tarafından gelen seyyar çekirgeler de bazı dönemlerde vilayetin zirai mahsulatına büyük zararlar vermiştir. Özellikle Urfa havalisi çöl çekirgelerinden çok çekmiştir.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

değildi²⁷. Kaldı ki Halep vilayeti zor bir coğrafyaya sahipti. Kilometrekareye yaklaşık altı nüfusun düştüğü geniş topraklar vilayetin sınırları içerisindeydi. Meskûn mahallerde mükellefiyet usulü cari olmakla beraber vilayeti bu şekilde çekirge yumurtasından temizlemek güç bir durum idi. Özellikle çöl tarafından gelen kanatlı çekirgeler büyük hasarlara neden olmakta ve birçok kazaya yayılarak arazisine yumurta bırakmaktaydılar²⁸. Büyük sürülerin yumurta bıraktıkları arazileri keşfetmek, tespit etmek ve yumurtaları tamamen toplamak dönemin şartları gereği insan gücünün üstesinden geleceği bir iş değildi. Üstelik Urfa sancağı özelinde dikkat çekildiği üzere merkez ve mülhakatında bulunan ahalinin çekirge ile mücadeleyi Cenab-ı Hakk'a karşı bir isyan telakki etmeleri zaten yetersiz olan bu gücü kullanmayı büsbütün zorlaştırmaktaydı. Buraya tayin edilen mutasarrıflar ise çekirge sorununu pek dert etmemekte ve halkı bilinçlendirmemekteydiler. Bu nedendir ki sancağa bir çekirge baş memuru tayin etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı²⁹.

Netice itibariyle hemen her sene vilayetin birçok kazasında ve farklı yoğunlukta çekirge istilası söz konusu olmakta, büyük zararlar meydana gelmekteydi. Halep vilayeti bu belanın sıkıntısını maddi ve manevi açıdan çok çekmekteydi. Örneğin 1908 Kasımında mahsulatı istilaya uğrayan sekiz köydeki üç yüz doksan dokuz çiftçiye 300 kuruştan 119.700 kuruş yardım talebinde bulunulmuştu. Bu maddi kayıp bir yıllık standart mücadele giderinin beşte biri kadardı³⁰. Civar vilayetlerden zahire temin edilmiş ve ahalinin sefaleti bu şekilde giderilmeye çalışılmıştı³¹.

1909 tarihinde Halep vilayetinin sekiz kazasıyla Urfa sancağında meydana gelen istilalarda çekirge itlafı için gerçekleştirilen çalışmalar

²⁷ Genellikle uygulanan yöntem toprağın sürülmesi, kazılması el ile yumurtaların toplanması idi. Kurtçuk halindeki çekirgeler ise dallarla vurulmak suretiyle itlaf edilmekteydi. Halep Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafname. *BOA., DH.MKT. 804/66* (15 Kânun-ı evvel 1319/28 Aralık 1903).

²⁸ 1903 ve takip eden senelerde de Halep merkez, Urfa sancağı, Ayntab, Kilis, Bâb, Maarra, Rakka ve Münbiç kazaları gerek yumurtaların tamamen temizlenememesi, gerekse çöllerden gelen sürüler nedeniyle her sene istilalara maruz kalmaktaydı. Halep Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafnameler. *BOA., DH.MKT. 804/66* (15 Kânun-ı evvel 1319/28 Aralık 1903); *BOA., Y.PRK.UM.68/104* (25 Şubat 1319/10 Mart 1904); *BOA., DH.MKT. 851/54* (3 Mayıs 1320/16 Mayıs 1904).

²⁹ Halep Valiliği'nden Dâhiliye Nezâretine yazılan tahrirat. *BOA., DH.MUI. 88/40* (24 Nisan 1326/7 Mayıs 1910); *BOA., DH.İD. 99/23-50/2* (20 Mayıs 1326/2 Haziran 1910).

³⁰ *BOA., DH.MKT. 2666/20* (6 Teşrin-i sani 1324/19 Kasım 1908).

³¹ Halep Mebusu Ali Cenani Bey'in Tavrı. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Otuz yedinci İnikad, 26 Kânun-ı sani 1325, s.208.

neticesinde önemli miktarda yumurta ve sürfe (kurtçuk) imha edilmişti. Halep Valiliği'nin verdiği bilgiye göre şehrin etrafında bulunan yumurtaların imhası için valinin başkanlığı altında kurulan eşraf, muhtarlar ve bazı memurlardan oluşan komisyon marifetiyle talimat çerçevesinde mükellef başına yirmişer kıyye yumurta toplattırıldı. Mükellefiyetlerini yerine getiremeyenlerden kıyyesi yirmişer paradan onar kuruş tahsil edildi. Yumurta alımı yapılması için her tarafa tebligatta bulunuldu. Mülkiye ve askeriyeden memurlar ile müfettişler tayin edilerek yumurta bırakılmış arazilerin sürdürülmesi sağlandı. Muhtelif yerlerde tesis edilen depolarda 3.000.000 kıyye yumurta birikti. Çiftlerle sürülen 110.205 dönüm arazide yumurtalar soğuğa maruz bırakılarak itlaf edildi³². Alet-edevat satın alınarak ve ahali sevk edilerek yumurtadan çıkan sürfelerin itlafı gerçekleştirilmeye çalışıldı. Hendek usulüyle imha edilen sürfelerin miktarı mayıs ayı itibariyle 4.000.000 kıyye civarındaydı. Çalışmaların neticesinde yumurta veya sürfe halinde yaklaşık olarak 12.000.000 kıyye çekirge kanatlanmadan yok edildi. Bütün bu çalışmalarda memur maaşları, depo kiralari, edevat giderleri ve satın alınan yumurta bedeli olarak 259.109 kuruş para harcandı. Valilik 1909 yılında bir sonraki sene için 20.000 lira başka bir deyişle 2.000.000 kuruş bütçe talebinde bulundu³³. Mücadele aralıksız bir şekilde 1910 yılında da devam etti. Mayıs ayında Münbiç, Suruç ve Halep kazalarında ortaya çıkan çekirge sürüleri 1909 yılına nazaran daha az yoğunlukta idi. Bunların bıraktıkları yumurtalar ile ilgili önlem de alındı. Çok fazla zarara uğramadan senenin atlatılacağı düşünülmeyle beraber Urfa sancağı nispeten daha tehlikeli bir durumdaydı. Çekirge komisyonu burada daha sıkı bir mesai yapmaktaydı³⁴.

1910 yılı başında Urfa sancağına gönderilen telgraflarla livanın topraklarında bulunan çekirge yumurtalarının toplatılmasını, ücretle yumurta alınmasını, yevmiye ile çift hayvanı ve işçi tutularak yumurtalı arazilerin sürdürülmesini, dağlık yerlerin kazılmasını nihayet bu konuda her ne masraf gerekirse çekinilmeden sarf edilmesini istemişti. En önemlisi çekirge memurlarından işe yaramayanların derhal azledilerek yerlerine ehil kimselerin

---

³² Bu senenin Şubat ayında merkez vilayet ve civarında 1.172.353 kıyye yumurta toplanmış ve 26.303 dönüm ham arazi sürülmüştü. *BOA., DH.MKT. 2727/75* (19 Kânun-ı sani 1324/1 Şubat 1909).

³³ *BOA., DH.MUI. 1-4/71* (1 Teşrin-i evvel 1325/14 Ekim 1909).

³⁴ Halep Valisi Reşid imzalı telgrafname. *BOA., DH.MKT. 2811/91* (25 Nisan 1325/8 Mayıs 1909); *BOA., DH.MKT. 2818/68* (6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909); *BOA., BEO.3751/281320-5* (3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910).

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

atanması emir olunmuştu³⁵. Valiliğin sene başında merkeze çektiği bilgilendirme telgraflarında çekirge ile mücadele kapsamında gerek vilayet ve bağlı kazalarda gerekse Urfa sancağında gerekli memurların görevlendirildiği bilgisi yer almaktaydı. Buna göre Urfa'ya ayrıca bir baş memur tayin edilmiş, çalışmaları takip etmek ve denetlemek üzere merkez vilayette yine valilin başkanlığında bir komisyon teşkil olunmuştu. Bâb, Kilis, Ayntab ve Rakka kazaları arazisi büyük oranda Maarra, Münbiç ve Birecik kazalarının ise yarıdan fazlası çekirge yumurtasından temizlenmişti. Şubatın on dördüne kadar Urfa sancağında 30.814 dönüm, vilayet merkezinde ise 126.666 dönüm arazi sürülmüş, birinciden 54.600 ikinciden ise 396.657 kıyye yumurta toplanmıştı³⁶. Suriye, Beyrut ve Halep vilayetleri ziraat müfettişleri çalışmaları yerinde incelemeye ve alınacak tedbirleri icraya memur edilmişlerdi. Mayıs ayına gelindiğinde sürülemeyen yerlerdeki çekirgeler hasara neden olmuşsa da buğday ve arpa mahsulü nispeten kurtarılabilmişti³⁷. Temmuz ayında ise çöllerden gelen çekirge sürüleri Bâb, Münbiç, Rakka ve Cebel-i Seman kazalarının hem mahsulatına zarar vermişler hem de büyük miktarlarda yumurta bırakmaya başlamışlardı³⁸.

1910 yılında 1.000.000 kuruş Halep vilayetine, 500.000 kuruş Urfa sancağına ödenek gönderildi³⁹. Halep vilayetinde teşkil edilecek mücadele heyetinde görev almak üzere ziraat memuru Agop Efendi, Urfa sancağına ise Halep Ziraat Muallimi Asım Efendi tayin edildi⁴⁰. Urfa sancağında ahalinin mükellefiyetlerini yerine getirmelerini sağlamak için de elli kişilik bir müfreze görevlendirildi⁴¹.

1910 yılı sonunda Halep vilayetinden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafa göre Münbiç, Bâb, Ayntab, Cebel-i Seman ve Maarra kazalarında toplattırılan ve kısmen satın alınan yumurta miktarı 513.600 kıyye idi. Valilik ahaliye söz geçirildiği takdirde daha fazla yumurta toplanabileceği bilgisini

³⁵ Urfa mutasarrıflığına yazılan telgrafname suretleri. *BOA., DH.İD.* 99/23 (28 Kânun-ı evvel 1325/10 Ocak 1910).

³⁶ *BOA., DH.MUİ.* 1-8/14 (17 Şubat 1325/2 Mart 1910).

³⁷ *BOA., DH.MUİ.* 1-10/34 (15 Mayıs 1326/28 Mayıs 1910).

³⁸ *BOA., DH.MUİ.* 1-10/34-7 (5 Temmuz 1326/18 Temmuz 1910).

³⁹ Dahiliye Nezâreti'nden Halep vilayetine ve Urfa mutasarrıflığına gönderilen tebligat. *BOA., DH.İD.* 99/23 (9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910).

⁴⁰ Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'nden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen tahrirat. *BOA., DH.İD.* 99/23 (25 Ağustos 1326/7 Eylül 1910).

⁴¹ Harbiye Nazırı tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazı. *BOA., DH.İD.* 99/23 (12 Kânun-ı evvel 1326/25 Aralık 1910).

vermekteydi⁴². 1911 yılı Şubatı'nda ise çekirge ile mücadele kapsamında 815.155 kıyye yumurta toplanmışsa da Maarra, Cebel-i Seman, Bâb, Münbiç, Ayntab ve Rakka arazisinde bulunan çekirge yumurtalarının hepsini toplamak mümkün olmadı. Zira bu sene Bağdat üzerinden gelen ve Fırat'ın iki yakasında bulunan araziye istila eden çekirgeler, geniş alanlara yayılarak yumurta bırakmışlardı. Urfa sancağının toprakları baştanbasa çekirge yumurtası ile doluydu. Civardan gelecek tehditleri savuşturmadan bir bölgeyi temizlemek ise bir şey ifade etmemekte, emek ve masraf boşa gitmekteydi. Buna rağmen elden gelen her türlü tedbire müracaat edildi. Bu sene valilik idare meclisini alınacak tedbirleri görüşmeye sevk etti. Alınacak kararların ciddiyetle uygulanması noktasında ilgili memurları denetim altında tuttu. Vilayet idare meclisi tarafından herkesin yirmi kıyye yumurta toplamaya mecbur olduğu ilan edildi. Ancak maalesef bu konuda başarı sağlanamadı. Bu dönemde Halep valisi bulunan Kazım Bey'in ifadesine göre *kendi menfaatini takdirden aciz bulunan köylüleri bu gibi işlere sevk etmek ancak kolluk kuvveti yardımıyla mümkündü ve vilayet böyle bir kuvvetten mahrumdu. Jandarma ancak asayiş temin edebilmekteydi. Yine de zaman zaman jandarmaya müracaat edildi. Her tarafta yumurtaları depolamak için ambarlar açıldı. Ahaliye telkinatta, kaza kaymakamlarına tenbihatta bulunuldu. Çiftlerle yumurta bırakılmış araziler sürdürüldüyse de kış erken bastırıldığı ve çetin geçtiği için bu işe hayli zaman ara verilmek zorunda kalındı. Çekirgeleri bir önceki yıl Ayntab'da tecrübe edilen ve müspet netice veren üzerlerine gaz sermek suretiyle itlaf etme usulünü devam ettirmek adına Paris'ten bir makine siparişi verildi. Bütün bunlar için 1327/1911 bütçesine gerekli tahsisatın yapılması da istendi⁴³. Halep vilayeti için talep edilen tahsisatın miktarı bir önceki yıl olduğu gibi 1.000.000 kuruş idiyse de⁴⁴ çekirgelerin kanatlanmadan itlafı için vilayete, 1911 yılı Mart ayında 100.000, Nisan ayında ise 300.000 kuruş gönderildi⁴⁵. Fazlasının ise lüzum görüldüğü takdirde gönderilmesi uygun bulundu⁴⁶. Bu sene istisnai olarak Halep vilayeti*

⁴² BOA., DH.İD. 99/23 (15 Kânun-ı evvel 1326/28 Aralık 1910).

⁴³ Bkz. Halep Valisi Kâzım imzalı tahrirat. BOA., BEO. 3890/291695-7, 8, 9 (14 Şubat 1326/27 Şubat 1911). Hüseyin Kazım Bey'in verdiği bilgiye karşın valilinin inatla çalışmalarına başlamadığı ve vilayetin istikbalini tehlikeye attığı elli altı kişinin imzasının yer aldığı bir telgrafla Dâhiliye Nezâreti'ne şikâyet edilmişti. BOA., DH.İD. 99/23 (11 Mart 1327/24 Mart 1911).

⁴⁴ BOA., BEO. 3890/291695-6 (24 Mart 1327/6 Nisan 1911).

⁴⁵ BOA., BEO. 3890/291695-4 (11 Nisan 1327/24 Nisan 1911).

⁴⁶ BOA., BEO. 3890/291695-1 (21 Nisan 1327/4 Mayıs 1911).

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

ve Urfa sancağında çekirgenin itlafı işinde yevmiye ile işçi istihdamı uygulamasına gidildi⁴⁷.

1911 yılı çekirge istilaları özelinde Halep vilayeti ve özellikle de Urfa sancağı için oldukça zor bir yıl oldu. Urfa sancağında senelerdir önü alınamayan istilalar çiftçileri ziraat bankasına olan borçlarını ödeyemeyecek duruma getirdi. Sancağa gönderilen 110.000 kuruşun 76.000 kuruşunun harcanmasına rağmen ancak 25.000 kıyye civarında çekirge itlaf edilebilmişti⁴⁸. Mücadeledeki yetersizliği ahali yerel idareye yerel idare ise ahali ile memurların kayıtsızlığına bağladı durdu. Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti şikâyetler konusunda tahkikatta bulundu. Zira bölgedeki çekirge istilalarının mültezimler tarafından abartılı bir şekilde rapor edildiği de olmaktaydı. Nitekim Halep Valiliği'nin 23 Mayıs 1910 tarihli telgraf suretinde hasarı, olduğundan fazla gösteren bu suretle vilayetin vergisini kapatıp iltizam etmeye alışmış bir takım mültezim gurubu bulunduğu dikkat çekilmekteydi⁴⁹. Aynı şekilde zararı çok gösterip vergiyi düşük vermek için de çekirge iyi bir bahane idi⁵⁰. Bunun yanı sıra bazı memurların valiliğe gerçek dışı raporlar vererek mahsulatın dolayısıyla hazinenin zarara uğramasına neden oldukları da tahkik edilmişti. Bu gibiler için çalışmalar sırasında verilen yevmiyenin tanzim edilmesi ve haklarında gerekli kanuni takibatın yapılması vilayete bildirilmişti⁵¹.

1911/1912 mücadele dönemi ziraat bütçesinde Halep vilayeti için 550.000, Urfa sancağı için 130.000 kuruş tahsisat ayrılmıştı. Halep'e gönderilen paranın 386.986 kuruşu harcanarak merkez, Bâb, Kilis, Ayntab, Idlib, Maarra, Münbiç, Rakka, ve Maraş havalisinde görülen çekirgelerin 57.107 kıyyesi yumurta, 3.885.600 kıyyesi sürfe halindeyken itlaf edildi. 25.800 dönüm arazi sürüldü. Çekirgelerin ürüne verdiği hasar yüzde on beş nispetinde kaldı. Urfa sancağında ise sarf edilen meblağ 58.026 kuruştı. Sancağa bağlı Suruç, Birecik,

⁴⁷ Selanik vilayetinde de istisnai olarak bu uygulamaya gidilerek Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâreti'nce mecburiyet hâsıl olmadıkça diğer bölgelerde ücretle işçi çalıştırılmaması yönünde karar alındıysa da Manastır vilayetinde yoğun çekirge istilasının baş göstermesi üzerine ve fakir olan ahaliyi zorla çalıştırmamak adına nafaka mukabilinde münasip bir ücret ödenmesi uygun bulundu. *BOA. DH.İD. 99/23* (17 Mayıs 1327/30 Mayıs 1911).

⁴⁸ *BOA. DH.İD. 99/23* (28 Teşrin-i sani 1327/11 Aralık 1911).

⁴⁹ Bkz. *Halep vilayetinin 10 Mayıs 1326 tarihli telgrafname sureti. BOA., BEO.3751/281320-3* (10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910). Bu gibi istismalar öteden beri var olmakla beraber ahaliyi zor durumda bıraktığı gibi devlete de maddi olarak yük getirmiştir. Kıbrıs örneği için bkz. Cemil Çelik, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtık ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *CEDRUS*, II, 2014, s.507.

⁵⁰ *Halep Valisi Fahri imzalı telgraf. BOA. DH.İD. 104-1/6* (10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910).

⁵¹ *BOA., DH.ŞRF. 662/157* (3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910).

Harran ve merkez Urfa kazalarında en çok buğday ve arpa hasılatı zarara uğramıştı ki bunun maddi karşılığı 1.000.000 kuruş idi. İtlaf edilen çekirge miktarı 48.487 kıyye idi⁵².

2. 1912-1918 Yılları Arasında Gerçekleşen Çekirge İstilaları ve Buna Karşı Verilen Mücadele

1912 yılı yıllardır devam eden ve bir türlü önü alınamayan çekirge istilaları özelinde yeni bir başlangıç oldu. Bu sene ilan edilen Çekirge Kanun-ı Muvakkati mücadeleye yeni bir boyut kazandırdığı gibi devlet, işi daha sıkı tutmaya başladı. Ülke genelinde icra edilen çekirge mücadelesi Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nin koordinatörlüğünde merkezden idare edilmeye başlandı. Geçen süre içerisinde mücadele yöntem ve metotları da gelişim gösterdi. Ahaliyi çalışmalara daha yoğun olarak dâhil etmeyi hedefleyen ve topyekûn mücadeleyi öngören dokuz maddelik kanun, talimatlarla detaylandırılarak açık hale getirildi. Vilayetlerde ve bağlı kazalarda etkin komisyonların oluşturulması sağlandı⁵³.

Öte yandan Halep ve Urfa havalisinde devam eden istilalar 1913, 1914 özellikle de 1915 senelerinde çok şiddetli oldu. 1914 senesi başında sadece Urfa sancağına 130.000 kuruş tahsisatta bulunuldu⁵⁴. Devlet her ne kadar yeni bir mücadele arzusu ortaya koyduysa da mücadele çekirgeyi kanatlanmadan evvel itlaf etmek üzerine temellendirilmişti. Zira çekirge uçkun hale geldikten sonra yapılacak çok bir şey yoktu. Dolayısıyla 1915 yılında çöl tarafından gelen kanatlı çekirgelere engel olunamadı. Halep vilayetinin büyük bir kısmı ile Urfa sancağı yine istila edildi ve mahsulatın çoğu heba oldu. 1916 yılında da seyyar çekirgelerin hücumları devam etti. Aynı sene vücuda getirilen çekirge teşkilatının görevlendirdiği teftiş memuru tarafından Münbiç, Bâb, Fırat nehrinin sol tarafında bulunan Suruç, Harran ve Rakka'ya bağlı ovaların çekirge yumurtalarının yatağı olduğunu tespit etmişti⁵⁵. Bâb, Münbiç, Rumkale, Ayntab, Kilis, Urfa merkez, Harran, Suruç, Birecik ve Rakka kazalarında bulunan toplam 194.605 dönüm arazide yumurta bulunduğu anlaşıldı. 162.020 dönüm

⁵² *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası*, Aded 33,34,35, İstanbul, 30 Teşrin-i sani 1338, s.995-996.

⁵³ Bkz. *Çekirgenin İtlatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* (4 Zilhicce 1330/1 Teşrin-i Sani 1328/14 Kasım 1912). *Takvim-i Vekâyi*, numero 1290 (16 Teşrin-i sani 1318/19 Kasım 1912), s.1-2; *Çekirgelerin Yumurta Bırakdıkları Mahallerin Tayin ve İraesine Dâir Nizamnâme* (30 Haziran 1332/12 Ramazan 1334/13 Temmuz 1916) *BOA.*, *DH.İ.UM.* 56/39 (30 Haziran 1332/13 Temmuz 1916).

⁵⁴ *BOA.*, *DH.UMUM.77/31-1* (9 Kânun-ı sani 1329/22 Ocak 1914).

⁵⁵ *1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir*, Dersaadet, 1334, s.4, 331.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

arazi çiftlerle sürdürülerek yumurtaların itlaf edilmesine çalışıldı. Toplanan yumurtaları muhafaza için birer ambar memurunun idaresi altında Halep vilayetinde on ve Urfa dâhilinde on bir depo tesis edildi⁵⁶.

Tablo 1. Urfa Sancağıyla Halep Vilayetinde 1916-1917 Senesi Zarfında Ekim Yapılan Arazinin Genişliği İle Aynı Sene İstilaya Maruz Kalan Arazinin Miktarı⁵⁷

Urfa Sancağına Bağlı Kazalarda Ekilen Arazi (Dönüm)					
Cinsi	Urfa	Harran	Suruç	Birecik	Rakka
Buğday	113.657	60.869	60.949	44.347	9.120
Arpa	5.900	34.636	50.403	65.622	-
Darı	8.249	75	1.244	9.618	-
Toplam	172.806	95.580	112.596	119.587	14.412
Yumurta Bırakılan Arazi	2.000	3.000	85.000	32.845	22.000
Halep Vilayetine Bağlı Kazalarda Ekilen Arazi (Dönüm)					
Cinsi	Bâb	Münbiç	Rumkale	Ayntab	Kilis
Buğday	312.549	556.000	57.500	74.923	844.000
Arpa	168.303	198.300	45.000	39.018	296.000
Darı	1.000	-	26.500	26.593	28.890
Muhtelif	17.305	-	12.000	27.218	38.830
Toplam	499.157	754.300	141.000	167.752	1.207.720
Yumurta Bırakılan Arazi	35.000	10.000	750	2.450	1.560

Bu sene Halep ve Urfa'ya çekirge itlafına mahsus memurların yanı sıra birer amele taburu sevk edildi⁵⁸. 1917 senesinde Halep vilayetinde bir mücadele memuru, Bâb ve Münbiç kazalarında iki, Rumkale ile Ayntab kazalarında ise birer zabıt görev yapmaktaydı. Urfa'da bir müdür, Birecik ve Suruç'ta üç ve Harran'da bir zabıt bulunmaktaydı. Bölgenin teftişi ise Alman Mösyö Bredeman tarafından gerçekleştirildi⁵⁹.

⁵⁶ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.336.

⁵⁷ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.332-333.

⁵⁸ BOA., DH.İ.UM. 56/24-1 (28 Şubat 1331/12 Mart 1916).

⁵⁹ BOA., HR.SYS. 2436/11 (6 Haziran 1333/6 Haziran 1917); 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.330.

Tablo 2. Halep Vilayeti ve Urfa Sancağında Çekirge Yumurtası Bulunan Araziler İle Mücadele Kapsamında Sürülen Arazilerin ve Toplanan Yumurtaların Miktarı⁶⁰

Çekirge Mücadele Heyeti Bulunan Sancak ve Kazalar		Çekirge Yumurtası Bulunan Arazi		Çekirge Yumurtası Bulunan Sürülmüş Arazi			
Sancaklar	Kazalar	1915 yaz mevsimi (dönüm)	1916 yaz mevsimi (dönüm)	1915-1916 seneleri (dönüm)	1916-1917 (dönüm)		
Urfa	Merkez kaza	?	2.000	2.934	890		
	Suruç	?	85.000	9.051	40.000		
	Harran	?	3.000	3.724	2.610		
	Birecik	?	33.845	5.869	24.320		
	Rakka	?	22.000	2.766	-		
Toplam		?	145.845	24.344	67.820		
Halep	Bâb	21.156	35.000	21.156	32.970		
	Münbiç	105.832	100.000	81.496	52.220		
	Rumkale	6.840	7.500	6.840	6.000		
	Ayntab	-	2.450	-	1.450		
	Kilis	-	1.560	-	1.560		
Toplam		133.828	146.510	109.492	94.200		
Genel Toplam			292.365	133.836	162.020		
Not: Çölde bulunan yumurta tabakalarının yeri keşfedilememiştir. Ancak tahminen 30.400.000 dönüm araziye yumurta bırakılmıştır. Dolayısıyla bu rakamı 1916 senesi Urfa sancağı rakamlarına eklemek uygun olur.							
Çift Sürülmüş Arazide Toplanan Yumurtaların Miktarı							
Sancak ve Kazalar		Toplam		Toplam Üzerinden Mecburen ve Mükellefiyet Karşılığı Getirilen			
Sancaklar	Kazalar	1915-1916 (kilogram)	1916-1917 (kilogram)	1915-1916 (kilogram)		1916-1917 (kilogram)	
				Mecburen getirilen	Mükellefiyet karşılığı getirilen	Mecburen getirilen	Mükellefiyet karşılığı getirilen
Urfa	Merkez kaza	71.708	20.513	71.708	-	25.513	-
	Suruç	17.311	164.893	17.341	-	164.893	-
	Harran	9.502	34.100	9.502	-	34.100	-
	Birecik	12.442	96.486	12.442	-	93.486	-
	Rakka	5.309	4.558	5.339	-	4.558	-
Toplam		116.272	320.550	116.302		322.550	-
Halep	Bâb	-	140.515	-	-	135.225	5.190
	Münbiç	217.940	126.860	217.940	-	126.860	-
	Rumkale	-	72.470	-	-	63.270	9.200
	Ayntab	-	53.000	-	-	45.940	7.060
	Kilis	-	1.750	-	-	1.750	-
Toplam		217.940	394.595	217.940	-	373.045	21.450
Genel Toplam		334.212	715.145	334.242	-	695.595	21.450
Not: 1915-1916 senelerinde Halep vilayetinde toplanan yumurtalar iki cins çekirgeye aittir.							

⁶⁰ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.338-339.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

1912 yılına kadar Halep ve Urfa havalisinde gerçekleştirilen çalışmalar, bazı yıllarda başarılı oldu. Ancak çöl faktörü yumurtaların tamamen imha edilmesini engellediği gibi buradan gelen kanatlı çekirgeler ahaliyi hazırlıksız yakalamaktaydı. Öte yandan bölge ahalisinin mücadeleye iştirakini sağlamakta da güçlüklerle karşılaşıldı. Yoğun olmayan nüfus bir yana mükellefiyet usulünü uygulamak, uzak yerlerde bulunan yumurtalı arazilere işçi sevkiyle bunları organize etmek pek mümkün olmadı. Dönemin ulaşım koşulları işlerin aksamasına neden olduğu gibi hangi çekirge türünün istilada bulunduğu da oldukça önemliydi. Zira vilayetin topraklarına en çok zarar veren çekirgeler iki türdü. Birincisi çöl çekirgesi ikincisi ise Fas çekirgesiydi. Fas çekirgesi yumurtaları sonbahardan ilkbahara kadar toprak altında kaldığından bununla mücadele için uzun bir zaman bulunmaktaydı. Lakin çöl çekirgesi genelde istilada bulduktan sonra yumurta bırakmakta ve bu yumurtalardan yaklaşık dört hafta sonra yeni nesil çekirgeler ortaya çıkmaktaydı. Kanatlı hale geldikten sonra uzun aylar da yaşamaya devam etmekteydiler. Dolayısıyla kanatlı halde bir bölgeye gelen çöl çekirgeleri sıkı bir şekilde takip edilmeli ve bırakmış olduğu yumurtalar vakit kaybedilmeksizin itlaf edilmeliydi. Bu tür çekirgeler genelde uçkun halde vilayet sınırlarına girdiklerinden mücadele etmek daha zordu. Zira Urfa toprakları başta olmak üzere 1890 ve 1902 senelerinde büyük hasarlara neden olmuşlardı. Bu çekirge cinsinin son büyük istilasası ise 1915 yılında vuku bulmuştu⁶¹.

1912 yılından önce çekirge yumurtalarının toplanması konusunda hazırlanan tarifnamede çekirge yumurtalarının itlafı için sonbahar ve ilkbahar aylarına dikkat çekilmekteydi. Zira çekirge yumurtadayken veya kanatlanmadan imha edilmezse istilanın gerçekleşmesi kaçınılmazdı. Tarifname Anadolu'nun büyük kısmını etkisi altına alan Fas çekirgesinin yaşam koşulları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştı. Mücadelede öne çıkan metotlar ise yumurta bırakılmış arazinin tespiti, sürülmesi ve yumurtaların el ile toplanarak kireçle imhasına yönelikti. Sürfelerin telefı için ise yumurtadan çıktıkları anda etraflarında ateş yakmak veya çalı, süpürge gibi vesait ile vurarak gerçekleştirilmesi önerilmekteydi ki bu yöntemlerin uygulanması yenilerle beraber devam etti⁶².

⁶¹ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.14-16.

⁶² Bkz. "Çekirge yumurtalarının toplanmasına dâir". *Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası*, Aded 39, (1 Ş 1310/18 Şubat 1893), s.491-495.

Tablo.3 1916 ve 1917 Seneleri İlkbaharında İtlaf Edilen Sürfe Miktarı⁶³

Sancak ve Kazalar		1916 Senesinde İtlaf Edilen Toplam Miktar (Kilogram)	1917 Senesinde İtlaf Edilen Miktar (Kilogram)		
Sancaklar	Kazalar		Mecburen İtlaf Edilen	Para Karşılığı İtlaf Edilen	Toplam
Urfa	Merkez kaza	96.000	50.620	-	50.620
	Suruç	17.000	1.084.980	-	1.084.980
	Harran	-	323.000	-	323.000
	Birecik	238.000	1.038.500	-	1.038.500
	Rakka	153.000	-	-	-
Toplam		454.000	2.497.100	-	2.497.100
Halep	Bâb	134.000	-	-	-
	Münbiç	288.000	3.929.000	-	3.929.000
	Rumkale	-	354.000	-	354.000
	Ayntab	-	17.000	-	17.000
	Kilis	-	-	-	-
Toplam		421.000	4.300.000	-	4.300.000
Genel Toplam		875.000	6.797.100	-	6.797.100

1916 yılından itibaren ise en yeni usuller kullanılmaya başlandı. Yumurta bırakılmış arazilerin sürülmesinin yanı sıra sürfe itlafı kapsamında 62,5 milyon tonluk başka bir ifadeyle 25.000 çinko levha savaş kaynaklı ulaşım zorluklarına rağmen Halep vilayetine getirildi. Bunun yanı sıra 2,1 ton arsenik ve 2,7 ton urania itlaf işine amade kılındı. Çinko levhaları kurmak üzere yüz altmış asker tayin olunarak on altı müfrezeye taksim edildi. Her bir müfreze 1.500 çinko tahta, üç kutu (kasa) arsenik ve üç sandık edevat ile urania teslim edildi. Mücadele memurları ile askerlere kullanım konusunda gerekli talimatlar ve bilgiler verildi. Mart ayı başında bir müfreze Rumkale'ye, üçer müfreze Bâb, Münbiç ve Birecik kazalarına sevk edildi. Suruç'a dört ve Harran'a da iki müfreze gönderildi. Müfrezelere dört ziraat mütehasısı eşlik etti⁶⁴. Kullanılan bu yeni itlaf usulleri oldukça başarılı oldu. Nitekim 1917 senesinde Urfa'da 21-22 milyon kilogram sürfe itlaf edildi. Bu rakam bir önceki yıl imha edilenden yüzde almış daha fazlaydı. Halep vilayetinde ise sürfe itlafı 1916 senesinden on misli daha fazlaydı. Burada yaklaşık 41-42 milyon kilogram sürfe itlafı gerçekleştirildi. Zira arazilerde itlaf edilen çekirgelerin oranı yüzde doksani buldu. Hububat ekili tarlalar kurtarıldı. Çöl tarafından gelen çekirgelerin mısır tarlalarına, bostan ve bağlara zarar vermemesi için de gerekli önlemler alındı.

⁶³ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.350.

⁶⁴ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.341, 342, 346.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

Kanatlı çekirge sürülerini zarar vermeden engellemek adına zehirli yemler kullanıldı. Sadece Münbiç'te 10, Birecik'te ise 243 dönüm arazi zarar gördü⁶⁵.

Tablo 4. 1917 Senesi İlkbaharında Muhtelif Metotlara Göre İtlaf Edilen Sürfe Miktarı⁶⁶

Sancak ve Kazalar		Farklı Yöntemler İle İtlaf Edilen Sürfe Miktarı (Kilogram)					
Sancaklar	Kazalar	Ağ Vasıtasıyla	El ile	Çarşaf Usulüyle	Zehirle	Hendek Usulüyle	Çinko Yöntemiyle
Urfa	Merkez	-	-	17.320	-	-	23.300
	Suruç	1.850	-	-	8.200	4.000	1.070.930
	Harran	1.500	-	-	1.500	20.000	300.000
	Birecik	4.500	1.000	86.000	50.500	11.000	885.000
	Rakka	-	-	-	-	-	-
Toplam		7.850	1.000	103.320	60.200	35.500	2.249.330
Halep	Bâb	-	-	-	-	-	-
	Münbiç	4.000	500	100	15.600	62.000	3.845.900
	Rumkale	5.500	19.500	11.500	257.500	40.000	20.000
	Ayntab	-	2.000	6.500	-	8.500	-
	Kilis	-	-	-	-	-	-
Toplam		9.500	22.000	19.000	273.100	110.500	3.865.900
Genel Toplam		17.350	23.000	122.320	333.300	146.000	6.155.130

1918 senesi mücadele döneminde öngörülen planda ise çekirgenin çöldeyken itlafına dikkat çekilmiştir. Zira vilayeti yıllardır istila altına alan çekirgelerin membaı çöl olmuştur. Dolayısıyla bu beladan kurtulmanın yolu çekirgeyi daha çöldeyken imha etmeye bağlanmıştır. Evvela Fırat'ın batı ve güney kısmıyla Birecik'in doğusu, Harran, Suruç ve Rakka mıntıklarında keşif ve tahkikatta bulunulması kararlaştırılmış, söz konusu mıntıklar taksim edilerek doğu kısmı Urfa, batı kısmı da Halep mücadele heyetinin idaresine verilmiştir. Bölgede kullanılması gereken en iyi usulün ise çinko usulü olacağı kanaatine varılmıştır⁶⁷.

3. Sonuç

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren başta Batı Anadolu olmak üzere güneyde ve Arap vilayetlerinde baş gösteren çekirge istilaları, mütemadiyen devlet yıkılana kadar devam etmiş, ekonomik ve sosyal birçok probleme neden

⁶⁵ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.347.

⁶⁶ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.351.

⁶⁷ 1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de..., s.355.

olmuştur⁶⁸. Halep vilayeti gibi hububatın yoğun olarak ekildiği ve yer yer en ucuz satıldığı bir bölgede bile bu beladan kaynaklı fiyat artışları hatta kıtlık tehlikesi ortaya çıkmıştır. Nitekim Urfa'da 1910-1914 yılları arasında gerçekleşen istilalarda buğdayın kilesi 70-80 kuruştan 360 kuruşa çıkmıştır⁶⁹. İstila yıllarında yerel yöneticiler mesailerinin çoğunu çekirge ile mücadeleye ayırmışlardır. Ekonomik açıdan hâlihazırda dar boğazda olan devlet, yıldan yıla bu afetle mücadeleye ayırdığı bütçeyi arttırmak zorunda kalmıştır. Öyle ki sadece Halep vilayeti için milyonlarca kuruş harcanmıştır. Çiftçi çoğu zaman ektiği üründen verim alamamış, kendi işiyle uğraşmanın yanında çekirge ile mücadele çalışmalarında yer almaya mükellef tutulmuştur. Yine Halep özelinde tesadüf edildiği gibi maddi kaynakların kullanılması noktasında istismalar vuku bulmuş, ahaliyi organize ederek mücadeleye iştirakini sağlamak başlı başına bir sıkıntıya dönüşmüştür.

Dönemin iptidai ulaşım şartları bir yana insan gücüne dayalı teknikler, 1916 yılına kadar mücadelede yetersiz kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise verimli işgücünden faydalanmak imkânsız hale gelmiştir. Her sene on milyonlarca çekirge itlaf edilmesine rağmen çalışmaların başarısı her kazada aynı oranda olmadığından, yumurta bırakılmış arazilerin geniş olmasından ve dolayısıyla tam olarak nerede çekirge yumurtası bulunduğu tespit edilememesinden dolayı istilaların önü bir türlü alınmamıştır. Çöl faktörü vilayeti doğal bir tehdit bölgesi haline getirmiştir. Ancak içinde bulunulan siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzluklara rağmen devletin, elindeki imkânları maksimum derecede kullandığı ifade edilebilir. Zira savaş yıllarında bile yabancı uzmanlardan istifade yoluna gidilmiş, mücadelede yeni itlaf metotları kullanılmış bunun için gerekli alet-edevatın ithali gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 1917 yılında vilayet dâhilinde çekirgenin büyük çoğunluğu çinko usulünün kullanılmasıyla imha edilmiştir. Yine savaş yıllarında amele taburları başta olmak üzere askerlerin de yardımı sağlanmaya çalışılmıştır.

---

⁶⁸ M. Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, İstanbul, 2012, s.90-92; Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felâketi (1850-1915)", *Belleten*, LXXIV/269, 127 vd.

⁶⁹ Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı...*, s.194.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Vesikaları

- BOA., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) BEO. (Bâbiâlî Evrak Odası) Dosya No:3890/Gömlek No: 291695-lef 1* (21 Nisan 1327/4 Mayıs 1911).
- BOA., BEO. 3890/291695-4* (11 Nisan 1327/24 Nisan 1911).
- BOA., BEO. 3890/291695-6* (24 Mart 1327/6 Nisan 1911).
- BOA., BEO. 3890/291695-7, 8, 9* (14 Şubat 1326/27 Şubat 1911).
- BOA., BEO.3751/281320-3* (10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910).
- BOA., BEO.3751/281320-5* (3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910).
- BOA., DH.İ.UM. (Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye) 56/24-1* (28 Şubat 1331/12 Mart 1916).
- BOA., DH.İ.UM. 56/39* (30 Haziran 1332/13 Temmuz 1916).
- BOA., DH.İD. (Dâhiliye Nezâreti İdâri Kısım) 104-1/6* (10 Mayıs 326/23 Mayıs 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23* (11 Mart 1327/24 Mart 1911).
- BOA., DH.İD. 99/23* (12 Kânun-ı evvel 1326/25 Aralık 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23* (15 Kânun-ı evvel 1326/28 Aralık 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23* (17 Mayıs 1327/30 Mayıs 1911).
- BOA., DH.İD. 99/23* (25 Ağustos 1326/7 Eylül 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23* (28 Kânun-ı evvel 1325/10 Ocak 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23* (28 Teşrin-i sani 1327/11 Aralık 1911).
- BOA., DH.İD. 99/23* (9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910).
- BOA., DH.İD. 99/23-50/2* (20 Mayıs 1326/2 Haziran 1910).
- BOA., DH.MKT.(Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî) 1474/38* (18 R 1305/3 Ocak 1888).
- BOA., DH.MKT. 1486/44* (4 C 1305/17 Şubat 1888).
- BOA., DH.MKT. 1491/38* (20 C 1305/4 Mart 1888).
- BOA., DH.MKT. 1498/83* (14 Mart 1304/26 Mart 1888).
- BOA., DH.MKT. 1504/99* (16 Nisan 1304/28 Nisan 1888).
- BOA., DH.MKT. 1589/91*(19 Kânun-ı sani 1304/31 Ocak 1889).
- BOA., DH.MKT. 1618/84* (22 Ş 1306/23 Nisan 1889).
- BOA., DH.MKT. 1625/85* (4 1 1306/3 Haziran 1889).
- BOA., DH.MKT. 1719/101* (27 Mart 1306/8 Nisan 1890).
- BOA., DH.MKT. 1789/2* (21 Teşrin-i sani 306/3 Aralık 1890).
- BOA., DH.MKT. 1797/37* (18 Kânun-ı evvel 1306/30 Aralık 1890).

- BOA., DH.MKT. 1891/22* (15 R 1309/18 Kasım 1891).
BOA., DH.MKT. 1910/32 (11 C 1309/12 Ocak 1892).
BOA., DH.MKT. 1915/19 (5 CA 1309/7 Aralık 1891).
BOA., DH.MKT. 1938/36 (18 Mart 1308/30 Mart 1892).
BOA., DH.MKT. 1943/45 (19 Nisan 1308/1 Mayıs 1892).
BOA., DH.MKT. 1949/40 (2 Mayıs 1308/15 Mayıs 1892).
BOA., DH.MKT. 2666/20 (6 Teşrin-i sani 1324/19 Kasım 1908).
BOA., DH.MKT. 2727/75 (19 Kânun-ı sani 1324/1 Şubat 1909).
BOA., DH.MKT. 2811/91 (25 Nisan 1325/8 Mayıs 1909).
BOA., DH.MKT. 2818/68 (6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909).
BOA., DH.MKT. 804/66 (15 Kânun-ı evvel 1319/28 Aralık 1903).
BOA., DH.MKT. 851/54 (3 Mayıs 1320/16 Mayıs 1904).
BOA., DH.MKT.2036/32 (12 Kânun-ı evvel 1308/24 Aralık 1892).
BOA., DH.MUI. (Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi)1-10/34 (15 Mayıs 1326/28 Mayıs 1910).
BOA., DH.MUI. 1-10/34-7 (5 Temmuz 1326/18 Temmuz 1910).
BOA., DH.MUI. 1-4/71 (1 Teşrin-i evvel 1325/14 Ekim 1909).
BOA., DH.MUI. 1-8/14 (17 Şubat 1325/2 Mart 1910).
BOA., DH.MUI. 88/40 (24 Nisan 1326/7 Mayıs 1910).
BOA., DH.ŞRF.(Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi) 662/157 (3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910).
BOA., DH.UMUM. (Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliyye ve Vilâyât) 77/31-1 (9 Kânun-ı sani 1329/22 Ocak 1914).
BOA., HR.SYS. (Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım) 2436/11 (6 Haziran 1333/6 Haziran 1917).
BOA., İ.DH.(İrâde Dâhiliye)1078/84542-1 (3 N 1305/11 Mayıs 1888).
BOA., İ.DH.1101/86267-1 (10 M 1306/16 Eylül 1888).
BOA., İ.MMS. (İrâde Meclis-i Mahsus)126/5406-1 (5 R 1309/8 Kasım 1891).
BOA., İ.MMS. 126/5406-2 (20 S 1309/15 Eylül 1891).
BOA., İ.MMS.98/4130-1 (7 Ş 1305/19 Nisan 1888).
BOA., İ.MMS.98/4130-4 (25 Kânun-ı sani 1303/6 Şubat 1888).
BOA., İ.MMS.98/4130-5 (30 Mart 1304/11 Nisan 1888).
BOA., İ.MMS.98/4130-6 (6 Nisan 1304/18 Nisan 1888).
BOA., MV. (Meclis-i Vükelâ) 31/32 (6 nisan 1304/18 Nisan 1888).

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

BOA., Y.MTV. (*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*) 70/123 (26 Teşrin-i evvel 1308/7 Kasım 1892).

BOA., Y.PRK.UM. (*Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahrirâtı*) 68/104 (25 Şubat 1319/10 Mart 1904).

2. Basılı Eserler ve Süreli Yayınlar

Halep Vilayeti Haritası, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası, (tarihsiz).

1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir, Matbaa-yı Osmaniyye, Dersaâdet, 1334.

Malumat, Aded 23, (16 Teşrinisani 1311/28 Kasım 1895).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Otuz yedinci İnikad, 26 Kânun-ı sani 1325.

Servet-i Fünûn, numero 269, (25 Nisan 1312/7 Mayıs 1896).

Takvim-i Vekâyi, numero 1290 (16 Teşrin-i sani 1318/19 Kasım 1912).

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Mecmuası, Aded 33,34,35, İstanbul, 30 Teşrin-i sani 1338.

Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası, Aded 8, (15 R 1309/18 Kasım 1891).

Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası, Aded 32, (15 R 1310/6 Kasım 1892).

Umur-ı Nafi'a ve Ziraat Mecmuası, Aded 39, (1 Ş 1310/18 Şubat 1893).

3. Araştırma ve İncelemeler

BALÂMİR, Süleyman, *Zararlı Çekirgeler ve Mücadele Metotları*, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1956.

BAYRAKTAR, Hilmi *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2004.

BAYRAKTAR, Hilmi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı* (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2007.

ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006.

ÇELİK, Cemil, "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtık ve Çözüm Yolları (1869-1874)", *CEDRUS*, II, 2014, s.497-525.

ERLER, M. Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Mehmet Ali Yıldırım

GÖKMEN, Ertan, “Batı Anadolu’da Çekirge Felâketi (1850-1915)”, *Belleten*, LXXIV/269, Ankara, 2010, 127-180.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “1895-1896 Ermeni İsyânlarının Osmanlı Vilayet İdaresine Etkileri Halep Örneği”, *OTAM*, S.32, 2012, s.1-32.

HARÎTÂNÎ, Mahmûd, “Halep (Son Dönem)”, *DİA*, C.15, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.247-248.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, (Editörler: Cengiz Eroğlu, Mehmet Babuçoğlu, Mehmet Köçer), Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.

TUTAR, Adem, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağı’nda Dinî Yapı*, Elazığ, 2003.

XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar

Resim 1. Çekirge itlafından bir kare⁷⁰

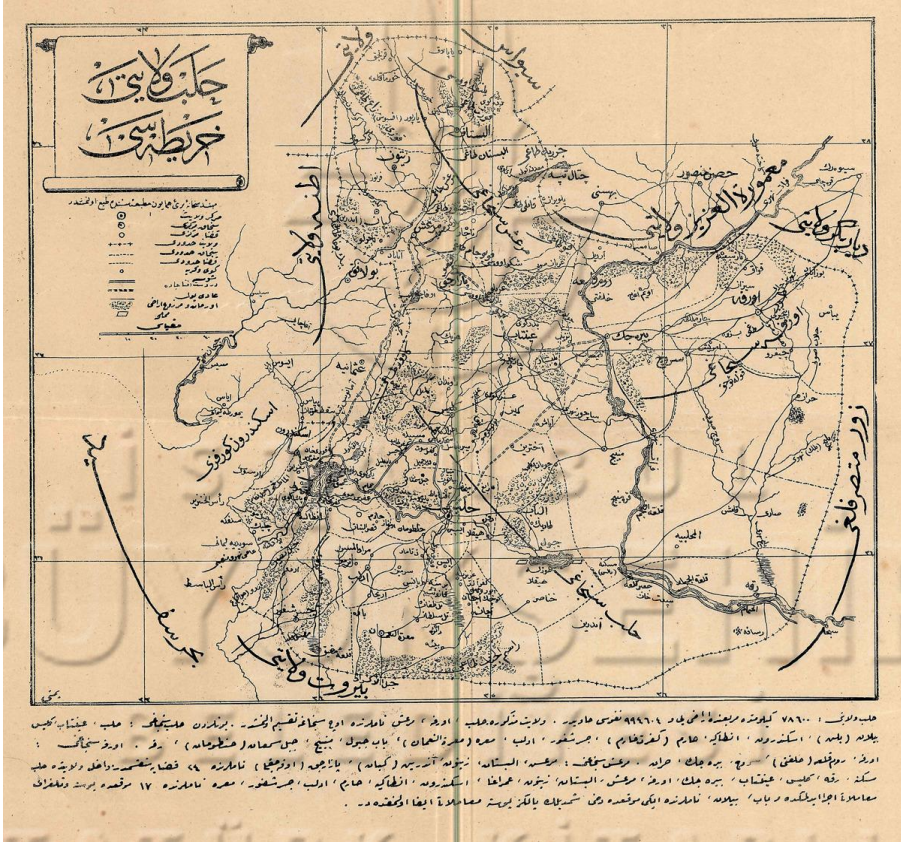

بفردا بولجیفنره استعمال اولونانه آرابالار : حبب ابره بفردا آراندره
طائیدایقمز وطنمزله پیدای معارفه

Resim 2. Ulaşım şartlarından bir kare⁷¹

⁷⁰ Bu görüntü 1896 yılında Kudüs'teki mücadelelere aittir. Fikir vermesi bakımından önemli görülmüştür. *Servet-i Fünûn*, numero 269, (25 Nisan 1312/7 Mayıs 1896), s.140.

⁷¹ *Tanıdığımız vatanımızda peydây-ı maarife: Bağdat yolculuğunda isti'mal olunan Arabalar, Halep ile Bağdat arasında. Şebbal*, Aded 75, (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s.52.

Resim 3. Halep vilayeti haritası⁷²

⁷² Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası (tarihsiz).